

Alicja Paczoska

Zbigniew Mikołajczak (1929–1992) ps. „Śmigły” – harcerz RP

Zbigniew Mikołajczak urodził się 30 listopada 1929 r. w Bydgoszczy. Do wybuchu II wojny Zbigniew mieszkał wraz z rodzicami Wandą i Józefem Mikołajczakami w Bydgoszczy przy ul. Sowińskiego 28. Uczęszczał tam również do szkoły powszechnej. Od dziecka był związany ideowo z harcerstwem. Jeszcze przed wybuchem wojny należał do zuchów. Po wkroczeniu Niemców do Bydgoszczy sytuacja jego rodziny nie była łatwa. Ojciec pracował w Taborze Miejskim w charakterze nadzorcy nad zamiataczami ulic. Dwaj bracia Stanisław i Józef zostali wywiezieni na roboty przymusowe do Niemiec, siostra Janina i sam Zbigniew kontynuowali naukę w szkole niemieckiej. W 1942 r. po śmierci matki rodzina Mikołajczaków przyjęła III grupę niemieckiej listy narodowościowej. Zbigniew chodził do szkoły i niezależnie od tego pracował jako robotnik w fabryce „Prototyp” w zawodzie ślusarskim.

W marcu 1945 r. wstąpił jako ochotnik do 45. Pułku Piechoty w Bydgoszczy i był elewem miejscowej orkiestry. Z pułkiem tym wyjechał w 1946 r. do Siedlec. W czasie pobytu w wojsku nawiązał kontakty z osobami, podobnie jak on z niepokojem obserwującymi zmiany ustrojowe w Polsce i próby narzucenia młodzieży obcych wartości. Wcześniej wraz ze swoją drużyną brał udział w protestach młodzieżowych, jakie miały miejsce w dniach 1 i 3 maja na terenie całego Pomorza. Podobnie jak jego rówieśnicy nie podporządkował się zakazowi organizowania obchodów święta narodowego na świeżym powietrzu wydanemu przez Ministerstwo Propagandy. Wiadomość o odwołaniu w ostatniej chwili planowanych przemarszów wywołała wśród młodzieży niezadowolenie i wzmogła antykomunistyczne nastroje. Najprawdopodobniej wtedy zrodził się pomysł założenia tajnego harcerstwa w ramach ZHP, tj. zebrania zaufanej grupy harce-

rzy i utworzenia z nich nielegalnej organizacji. 14 lutego 1948 r. Mikołajczak zachorował na zapalenie stawów. Przewieziono go do szpitala wojskowego w Lublinie, gdzie przebywał do połowy czerwca 1948 r. Z uwagi na stan zdrowia został zwolniony do cywila. 19 czerwca 1948 r. wrócił do ojca do Bydgoszczy.

Po zwolnieniu z wojska utrzymywał kontakt korespondencyjny z kolegami, którzy podobnie jak on związali swą młodość z harcerstwem. W czasie rewizji domowej służba bezpieczeństwa znalazła listy, w których Mikołajczak opisywał pierwsze swoje kroki zmierzające do założenia „nielegalnej” drużyny harcerskiej. Wraz z odsuniętymi z przyczyn politycznych od życia harcerskiego kolegami zamierzał stworzyć organizację w ramach ZHP. Po przyjeździe do Bydgoszczy podjął pracę jako konduktor tramwajowy i wstąpił do miejscowej orkiestry tramwajarzy. Pod wpływem nacisków w pracy zapisał się do PPR i jednocześnie objął funkcję drużynowego 25. Bydgoskiej Drużyny Harcerskiej.

Na temat charakteru swojej drużyny i misji, jaką ma odegrać w ratowaniu polskiego harcerstwa, prowadził rozmowy ze swoim kolegą, Mieczysławem Kaczmarkiem, którego zeznania miały wpływ na jego aresztowanie.¹ Pierwotnie organizacja miała nosić nazwę *Związek Młodzieży Chrześcijańskiej - Białe Orły*, ale jej twórca obawiając się represji wobec Kościoła zmienił nazwę na *Zbrojny Ruch Oporu - Białe Orły*.² W celu kontynuowania tradycji Baden Powella, Mikołajczak dążył do opanowania kierowniczych stanowisk w ZHP przez starych, sprawdzonych harcerzy. Jego zdaniem należałoby odsunąć od władzy w komendzie hufca harcerzy o poglądach lewicowych. Sporządził strukturę organizacyjną, wykonał szyfr, wzory pieczęci i umundurowanie. Przewidywał utworzenie odrębnych oddziałów: żeńskiego i męskiego. Załączek przyszłej organizacji miała stanowić 25. Bydgoska Drużyna Harcerska, w której pełnił od 5 listopada 1948 r. funkcję drużynowego. Każda drużyna miała dzielić się na dwa mniejsze oddziały, a te z kolei na grupy. W jego organizacji był podział na cztery wydziały: wywiadowczy, polityczno-propagandowy, finansowy, wykonawczy. Celem siatki wywiadowczej było badanie nastrojów w drużynach harcerskich. Wydział polityczno-propagandowy miał szerzyć stare przedwojenne ideały harcerskie oraz izolować drużynę od wpływów ideologii marksistowskiej. Wydział finansowy zbierał fundusze na cele drużyny. Wydział wykonawczy zajmować się miał roznoszeniem nielegalnych ulotek i afiszy antypaństwowych. Głównym motywem tych wszystkich zmian

i projektów była chęć ratowania ZHP przed zgubnym, jego zdaniem, dla ruchu młodzieżowego komunizmem.

Nie zdawał sobie sprawy, że władze od początku 1948 r. przystąpiły już do kontrataku i od kilku miesięcy rozpracowują środowisko bydgoskich harcerzy, tak aby zupełnie je sobie podporządkować i usunąć z niego wszystkich, którzy mogliby stawiać opór nowym zarządzeniom. 10 listopada 1948 r. o godzinie 18 Mikołajczak został aresztowany przez funkcjonariuszy WUBP w Bydgoszczy i tym samym idea nowej organizacji nie została wcielona w życie. Zapytany o motywację Mikołajczak w trakcie śledztwa zeznał: *kierowałem się nienawiścią do ideologii marksistowskiej. Obawiałem się, że harcerstwo zostanie izolowane od Kościoła, a jako wierzący katolik nie chciałem do tego dopuścić.*³

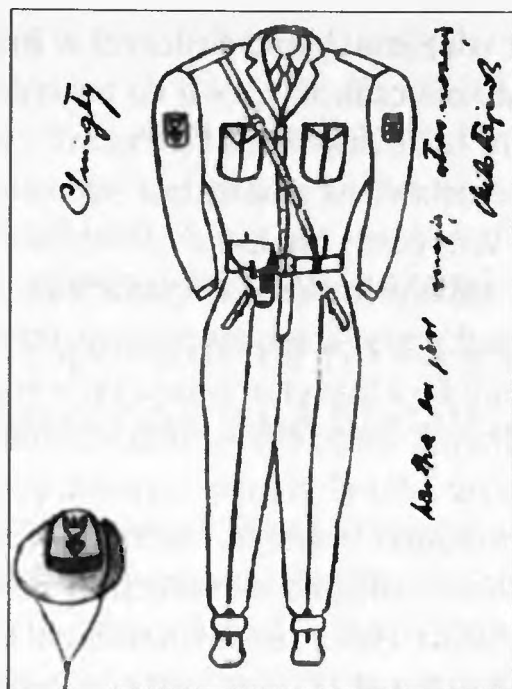
Przez kilka następnych dni był przesłuchiwany przez funkcjonariuszy WUBP w Bydgoszczy: Henryka Portale, Romana Panka, ppor. Stanisława Kierzkowskiego, Stanisława Lutyńskiego, którzy w czasie dochodzenia starali się nie tylko udowodnić winę Mikołajczaka wobec władzy ludowej, ale również poznać jak najdokładniej środowisko harcerzy bydgoskich, z którymi on miał kontakt. W czasie przesłuchań Mikołajczak zeznał, że inspiratorem jego nielegalnej działalności był podharcistrz Zdzisław Zagłoba⁴, którego Mikołajczak poznał w 1945 r., gdy on był komendantem Ośrodka ZHP w Bydgoszczy. Od listopada 1948 r. WUBP również w jego sprawie prowadził oddzielne śledztwo. Później Mikołajczak z tego oświadczenia się wycofał. Kilka miesięcy spędził w więzieniu bydgoskim przy Wałach Jagiellońskich. Śledztwo zamknięto 19 lutego 1949 r. Kaczmarek – choć według zeznań Mikołajczak był członkiem jego nielegalnej organizacji – występował w tym śledztwie tylko w charakterze świadka, rzekomo dlatego, że przeciwko niemu toczyło się inne śledztwo. O przynależność do „Związku Młodzieży Chrześcijańskiej” podejrzani byli również jeszcze inni trzej bydgoscy harcerze: Jan Małek, Czesław Wawrzyniak, Tadeusz Gajewski, którzy w latach 1945–1948 pełnili w ZHP różne funkcje, a później zostali zwolnieni z zajmowanych stanowisk za to, że nie stosowali się do zaleceń Partii. Przetrzymano ich w więzieniu karno-śledczym w Bydgoszczy. Po trzymiesięcznym śledztwie prowadzonym przez WUBP w lutym 1949 r., które wykazało, że z grupą Mikołajczaka nie mają nic wspólnego, zostali uniewinnieni i wypuszczeni na wolność.⁵

Dnia 11 marca 1949 r. wojskowy sąd rejonowy, któremu przewodniczył kpt. Bolesław Wronowski, skazał Mikołajczaka na sześć lat więzienia, utratę praw publicznych, obywatelskich i honorowych na okres trzech lat za niewcielony w życie plan utworzenia nielegalnej organizacji mającej na celu zwalczanie ideologii marksistowskiej w środowisku ZHP. Ostre represje były spowodowane niewątpliwie pojawieniem się w tym czasie licznych odezw i ulotek pisanych przez „Główną Kwaterę Polskiego Skautingu Podziemnego”. Nie udało się ustalić inicjatorów tej akcji ulotkowej. Ich treść wyrażała protest przeciwko zamiarom włączenia ZHP do ZMP i zmianie programu harcerstwa.⁶ W uzasadnieniu wyroku czytamy:

Oskarżony przyznał się do winy wyjaśniając, że czynił to dlatego, że jest źle ustosunkowany do ideologii marksistowskiej i chciał stworzyć harcerstwo, które by opierało się wyłącznie na strukturze przedwojennej, z uwzględnieniem zasad Baden Powella. W tym stanie rzeczy Sąd przyjął za udowodnioną winę oskarżonego co do tego, że czynił przygotowania do zmiany przemocą ustroju państwa polskiego.

Przy wymiarze kary Sąd wziął pod uwagę dotychczasową niekaralność oskarżonego, jego skruchę okazaną na rozprawie i przyznanie się do winy oraz stosunkowo młody wiek – jako okoliczność łagodzącą, natomiast napięcie złej woli – jako okoliczność obciążającą i z tych przyczyn orzekł jak w sentencji.⁷

15 marca 1949 r. adwokat Mikołajczaka, dr Jan Demkow złożył do Najwyższego Sądu Wojskowego w Warszawie skargę rewizyjną na wyrok WSR, ale nie została ona uwzględniona, a wyrok z 11 marca został utrzymany w mocy. Warto tutaj chyba przytoczyć argumenty obrońcy. Jego zdaniem Z. Mikołajczak interesował się przede wszystkim zasadami organizacyjnymi harcerstwa. Chciał wywrzeć wpływ na ten ruch młodzieżowy, dlatego sporządzał szkice mundurów harcerskich i pieczęci. Niczego oprócz rysunków nie uczynił. W celu realizacji swoich pomysłów na harcerstwo nie zwerbował poza Kaczmarkiem żadnego członka. Jego pomysły dotyczyły jedynie harcerstwa, a nie odnosiły się do organizacji państwa. Ta argumentacja nie przekonała jednak sądu wojskowego, który w uzasadnieniu stwierdził, że *Przestępstwa zagrożone surowymi karami muszą być bezwzględnie ścigane, tym bardziej skoro dokonywane miały być przez oskarżonego wśród młodzieży harcerskiej w okresie przemian ustrojowych tej organizacji.*⁸

Fot. 1. Jeden ze szkiców wykonanych przez Z. Mikołajczaka

Fot. 2. Pieczętka organizacji „Białe Orły” zaprojektowana przez Mikołajczaka

Fot. 3. Zbigniew Mikołajczak

W czasie pobytu w więzieniu karno-śledczym w Bydgoszczy w listopadzie 1949 r. 19-letni Mikołajczak skierował do prezydenta Bieruta prośbę o ułaskawienie. W tym liście zobowiązał się uczyć i pracować dla Polski Ludowej. Prośba ta pozostawiona została bez odpowiedzi. Potem przebywał w więzieniach we Wronkach, Potulicach, Piechcinie. W 1953 r. na mocy amnestii zmniejszono mu wymiar kary do czterech lat. Dnia 10 marca 1953 roku Mikołajczak został warunkowo zwolniony. Po wyjściu z więzienia 7 września 1953 r. ożenił się z Ireną Kaczmarczyk, z którą miał troje dzieci. Podjął pracę jako robotnik budowlany, jednocześnie uzupełniał swoje wykształcenie. Najpierw zdobył maturę, a potem podjął zaoczne studia w Szkole Głównej Planowania i Statystyki. Mieszkał z rodziną w Warszawie.

W październiku 1960 r. Mikołajczak zwrócił się do sądu o zatarcie skazania. Dopiero 14 kwietnia 1967 r. Sąd Wojewódzki w Bydgoszczy przychylił się do jego prośby. Zmarł 21 lipca 1992 r. w Berlinie. 11 maja 1995 r. Sąd Wojewódzki w Bydgoszczy na prośbę żony poszkodowanego uznał wcześniejszy wyrok WSR za nieważny.⁹

-
- ¹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Bydgoszcz (dalej cyt. AIPN By), 070/1785, Protokół przesłuchania świadka Mieczysława Kaczmarka z dnia 1.07.1948 r. Data spisania protokołu wyraźnie wskazuje, że już cztery miesiące przed aresztowaniem WUBP interesował się Mikołajczakiem. Kaczmarek potem spotkał się z Mikołajczakiem, ale nic mu nie powiedział, że interesuje się nim UB. Ponownie przesłuchano Kaczmarka w sprawie Mikołajczaka w dniu aresztowania, tj. 10.02.1948 r. k. 92.
  - ² AIPN By, 66/1697, Akta WSR Bydgoszcz w sprawie przeciwko Mikołajczak Zbigniew, Charakterystyka Mikołajczaka Zbigniewa z dnia 24.12.1948 r., Protokół przesłuchania Mieczysława Kaczmarka z dnia 10.11.1948, k 4-7, 32.
  - ³ AIPN By, 85/49, Akta Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Bydgoszczy, Protokół przesłuchania podejrzanego z dnia 28.02.1949, k. 58.
  - ⁴ Zdzisław Zyglar Zagłoba, s. Zygmunta, ur. 1.04.1908 r. w W-wie, z wykształcenia geodeta. Po wojnie pracował w bydgoskiej Ubezpieczalni Państwowej. Od 1945 r. był komendantem Ośrodka na miasto Bydgoszcz. Nie chciał dopuścić do zawiązania w ZHP komórki PPR. Często na odprawach hufca oficjalnie wrogo wypowiadał się na temat nowego ustroju. Skupiał wokół siebie harcerzy o prawicowych poglądach, nieprzychylnie nastawionych do demokracji ludowej. Z tego też powodu został wydalony z harcerstwa, a jego drużyna rozwiązana. W związku z represjami wobec harcerzy wystosował skargę do samego kardynała Hłonda. W tej sprawie kontaktował się też z kapłanem ZHP w Warszawie. Był zatrzymany przez UB 18.11.1948 r. Zmarł 18.10.1971 r. Zob. AIPN By, 070/1785, t. 1., k. 129-130.
  - ⁵ AIPN By, 070/1785, Postanowienie o umorzeniu śledztwa z dnia 16.02.1949 r.
  - ⁶ Z. Biegański, Młodzieżowe organizacje ruchu oporu o rodowodzie harcerskim, w: Młodzieżowe organizacje ruchu oporu w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945-1956, red. W. Jastrzębski, Bydgoszcz 1993, s. 40-41.
  - ⁷ AIPN By, 66/1697, Wyrok w imieniu RP z dnia 11.03.1949 r., k. 69.
  - ⁸ AIPN By, 66/1697, Skarga rewizyjna Z. Mikołajczaka z dnia 15.03.1949 r., k. 70; Postanowienie Najwyższego Sądu Wojskowego z dnia 7.06.1949 r., k. 72-73.
  - ⁹ AIPN By, 66/1697, Pismo z dnia 14.11.1949 r., k. 78-79.